

БРЕДА ВЛАХОВИЋ

КУЋА И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У
МОНОГРАФСКИМ ДЕЛИМА
ЈОВАНА ВУКМАНОВИЋА

Јован Вукмановић је црногорску и југословенску етнологију обогатио многим својим делатностима - научним истраживањима, музеолошким радом и радом у професионалним удружењима. Био је, што би се рекло, комплетни и комплексни етнолог; подједнако успешно и зналачки је истраживао и научно обрадио питања из области материјалне културе, друштвеног живота и уређења, обичаја као и народног стваралаштва. Та његова свестраност и темељност се највише одражава у његовом раду на комплексним етнолошким монографијама појединих целина. У свом дугогодишњем научно-истраживачком раду он је поред осталог испитао и описао три антропогеографски и етнолошки заокружене целине: Паштровиће (1960), Конавле (1980) и Црмницу (1988). Све три монографије се односе на такозвани приморски појас Црне Горе, пределе који се у антропогеографском погледу настављају један на други и који се више или мање развијају под сличним друштвено-културним токовима и условима. Свака од тих области испитана и приказана је врло детаљно и свестрано у широком временском раздобљу, како би се рекло, свака од њих постављена је у простор и време, у свакој је приказан човек и његов живот у материјалном,

¹ Јован Вукмановић, *Пашићровићи*, антропогеографско-етнолошка испитивања, Цетиње 1960; *Конавли*, антропогеографска и етнолошка испитивања, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. DXXVII, Одељење друштвених наука, књ. 85, Београд 1980; *Црмница*, антропогеографска и етнолошка испитивања, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. DLXXXIII, Одељење друштвених наука, Одбор за филозофију и друштвену историју, књ. 1, Београд 1988.

друштвеном и духовном смислу, са пуно описа и материјала који сликовито приказују сваку етнолошку појаву понаособ а све заједно чине целину. У све три монографије придржава се истог обрасца, што је добро због међусобног упоређивања. Свака од тих области испитивана је дуго и темељито.

Из ових монографских целина за ову прилику издвојила сам једно питање кроз које се преплићу културни, привредни, друштвени и многи други елементи у животу породице и шире друштвене заједнице, а то је питање куће, становања и културе становања. Јован Вукмановић је у своје три монографије дао врло информативан и документован опис свега онога што је релевантно за приказ становања и начина живота у одређеном простору узимајући у обзир све оне елементе који су утицали на обликовање одређеног начина становања, од природних, привредних до друштвених. Иако су за проучавање и упознавање ове проблематике пре свега значајна поглавља о насељу, кући, покућству и исхрани, ми и у другим одељцима налазимо податке који нам употпуњују слику о условима у којима се у одређеном раздобљу појављује одређени тип насеља и куће, о њеном непосредном односу са привредом становника, о политичким, друштвеним и другим условима који су били током времена значајни.

Пошто за формирање куће и културе становања није значајан сам објекат већ и његово место у ширем простору, полазимо од *насеља*. Јован Вукмановић је под појмом насеље приказао и стална и привремена насеља, која су у непосредној вези са начином привређивања. Села се разликују по типу, положају и привредном значају - у приморју су пре свега везана за земљорадњу и маслинарство², док је варошица значајнија за трговину, занате и туризам. Торови, како се називају овде летња насеља, везани су за сточарство и земљорадњу. Село, како каже Вукмановић, представља не само географску целину већ и економску и верску заједницу. Сељани имају заједничке пашњаке, утрине и шуме. Свако село има своју воду (ако има изворске воде, у другом случају свака кућа има своју бистијерну) и по једно или два гумна. Село је једна јасно одређена целина. У селима су куће махом груписане по братствима.³ Свако село има по једну или више цркава, једна је сеоска, и пред њом је заједничко сеоско гробље издељено по братственичким парцелама. Занимљиво је напоменути да су саркофагаст облик споменика и братственичку групацију парцела задржали и пресељеници у једну нову културну средину, у Војводину, у Ловћенцу.

По типу, насеља су у овом простору Црне Горе или мешовитог типа - разбијеног и збијеног, што зависи од конфигурације земљишта, али и од чисто стратешких разлога. Тако су у Паштровићима и Црмници

² Ј. Вукмановић, *Паштровићи*, 44.

³ Исти, *Црмница*, 37.

домаћини куће подизали тако да је било могуће бранити се и имати везе са комшијама.⁴ У Црмници су изразита села збијеног типа због малог простора, као што су Томићи, Бријега, Годиње, Браћени и Крушевица. Посебно је карактеристично у том погледу село Годиње, где су неке куће Лековића у приземљу повезане заједничким ходницима који су били намењени за одбрану.⁵ На жалост, тај јединствени облик насеља и кућа у стрмом простору међусобно повезаних хоризонтално и вертикално данас је скоро празан и препуштен зубу времена. Ово јединствено насеље могло би бити модерна туристичка занимљивост и значајан туристички објекат. Његова непосредна везаност за Скадарско језеро дала би му туристичку, културну и економску оправданост. То насеље је архитектурно непоновљиво, требало би га ревитализирати и дати му нов модеран садржај.

Основни тип *куће*, који великим делом простора и данас преовлађује, јесте камена кућа покривена тиглом. Грађена је под романским културним утицајем и она у Приморју и у планинском појасу. Ј. Вукмановић је кућу у Конавлима, Паштровићима и Црмници приказао у историјском развоју, од оне најстарије *поземљушице* "подигнуте при стијењу", преко новог типа који се појављује у XVI веку грађен под утицајем запада, до најсавременијих кућа које се граде данас од савремених грађевинских материјала. Посебну вредност представљају детаљни описи не само спољнег изгледа и конструкције кућа већ и њених унутрашњих подела просторија и њихових функција. Најтипичнији облик стамбеног простора има три дела у три нивоа. *Конаба* која је у приземљу служи за смјештај стоке или као остава, на првом спрату су просторије за спавање, а на другом спрату је огњиште са кухињском опремом.⁶ У приморском појасу се и данас могу срести овакве куће, као и у већ поменутом селу Годиње и неким другим. Важан просторни елемент куће ових простора је *волића* која се протеже низ целу дужину куће. Њени доњи делови служе за смештај кабастих ствари и посуђа, а тераса је важна додатна просторија која је у функцији нарочито преко лета. Из језгровитог описа Јова Вукмановића види се свестрана употребљивост терасе у животу породице: "Преко терасе се улази и излази из куће... на њој се умива кад је лијепо вријеме, одмара, вечера љети, окупљају сусједи, суши жито, врше раж и одржавају породичне свечаности".⁷

У новије време, нарочито у другој половини овог века, јављају се значајне промене у унутрашњем распореду и новим садржајима просторија. Велике просторије на спратовима деле се у две мање, а "кужина"

⁴ Исти, *Паштровићи*, 45.

⁵ Исти, *Црмница*, 37.

⁶ Исти, *Паштровићи*, 48.

⁷ Исти, *Црмница*, 44.

се испод крова спушта у приземље или измешта у двориште. Новије куће грађене су од савремених грађевинских материјала. То су у ствари типови градских кућа на један или два спрата, са више одељења, савремено опремљеним простором са новим инсталацијама, купатилима и балконима.⁸

О начину живота у кући и њеној опремљености Ј. Вукмановић говори у одељку који назива "Домаћи живот", па и у одељку о јелима и пићима где се између осталог говори о оним специфичним понашањима за столом, о изразима поштовања према госту или домаћину тиме што му за столом дају почасно место.

Из описа предмета којима су биле намештене куће створена је јасна слика о степену културе становања и њеном развоју. У опису домаћег живота у Црмници Вукмановић каже да је масовно одлажење људи из ових крајева у свијет, раније у Цариград а касније у Америку и друге земље, било од великог утицаја на начин живота у кући. Људи су многе предмете отуда доносили. Намештај се је такође куповао по угледу на град.⁹ Пре утицаја градова употребљавао се више намештај домаће израде који је био једноставнији и оскуднији. Пратимо развој лежаја од дрвеног *одра*, цариградске *коћенице* - гвозденог широког кревета према којима су и домаћи мајстори почели изграђивати дрвене кревете. И постелина се временом мењала под разним утицајима. За покривање је прво служио *бијел* домаће израде, а затим цариградски *јорџан*, а одавно се креветска посетелина користи као у граду: *сџирамац* (страмацун), *ферсајџа* (дека), *крејџајур* (јорган), *џунђела* и *ланицун* (од белог куповног платна).¹⁰ За седење поред огњишта и за трпезом се употребљавају *сџоци* и *сџоловач*, који је више од стоца и са наслоном, и у који по правилу седа домаћин или гост. Такве столоваче и данас срећемо уза све модерне облике столица у сеоским кућама, иако се полако губе њихова улога и значај као столица посебног значаја.

Један од важнијих делова намештаја од вајкада је *џрџеза* - округла, ниска, око које би поседали укућани, коју је касније заменио више *џавулин* правоугаоног облика, у чијем челу је седао домаћин или угледни гост.

За културу становања од посебног је значаја *оџњишџе*. Оно је не само место за кување него и место за окупљање породице. Огњиште је увек било под кровом ради дима, што је у вишеспратним кућама изгледало мало неудобно и некомуникативно са спољним простором. Иза огњишта, које је најчешће у средини простора, округлог или четвртас-тог облика, у зиду или при њему је *џејелењак* са земљаном *црејуљом* и металним *сањем*. Таква огњишта и пепељак срећемо и данас у многим

⁸ Исти, *Црмница*, 44.

⁹ Исти, *Црмница*, 188.

¹⁰ Исти, *Конавли*, 129.

кућама, иако поред њих има и *ишорейџа* на дрва, па и који електрични *ишведњак*, иако су данас ретко у употреби.

Многобројни су описи посуђа - за кување, једење, за воду, за пиће, за чување хране односно намирница и друге намене. Илустрације ради навешћу их неколико: *виједро*, *ишкџа водењака*, *сић*, *канџа*, *цара*, *ишџара* или *ишл* (за уље), *бачва*, *димижан*, *џалун*, *чужура*, *ишворило*, *чајра* и *мијех*, *ишњаџа*, *бронзин*, *лонац*, *иросуља*, *ишејсија*, *сахан*, *ишањир*, *ожица*, *ишрун*, *ваџан*, итд. Од посебног значаја за разноврсна истраживања је *иштерминологија* појединих предмета коју је, свестан њеног значаја, бележио и сваки предмет поред описа и именовао онако како се у одређеном крају назива.

У описима просторија за становање посебно је третирао питања осветљења које има своје место у развоју културе становања.

На крају бих поменула и описе *ишпривремених насеља*, која су у не тако давном времену била од великог значаја и у овим крајевима, посебно у насељима где је било развијено сточарство. То су *ишорови* у планини који се састоје од два дела - *сиџан* за чобана и *обор* за стоку. Постоје две врсте торова. Један је грађен у сувомеђи и развијен је хоризонтално; подељен је на две просторије, једну за чобана а другу за стоку. Развијенији облик тора је зидан у три нивоа - коноба, први и други спрат, значи као кућа у насељу. Новији тип тора има две посебно издвојене грађевине - *оџњарицу* и *ишорайџ*. Оџњарица је чобански стан. Порат је стан за стоку и у унутрашњости је дрвеним преградама подељен на мања одељења према врстама стоке. Испред њега је обор, кружног облика, ограђен сувомеђом. Обор је увек на стрмом земљишту и нагнут према њиви, да би се у њу за време кише спирало ђубре.¹¹ Овај податак је занимљив, јер говори о томе како је сељак - градитељ о свему водио рачуна на крајње економичан начин.

Као посебну појаву Вукмановић издваја *џумно*, и то као посебну привредну и друштвену грађевину. И ту су врло занимљиви детаљни описи који говоре о промишљености народних неимара.

Из овог кратког осврта види се на какав начин је Ј. Вукмановић приступио овом проблему. Његови детаљни описи куће, како у погледу начина градње тако и њене опремљености и функционалности, као и терминологији, представљају драгоцен извор за синтетичка и компаративна проучавања. Такође ће ови описи бити драгоцен извор и полазиште за све оне који ће радити на обнови и ревитализацији појединих објеката, као и целих насеља и амбијенталних целина. Из овог само једног, из целине монографије истргнутог питања, можемо рећи да је рад Ј. Вукмановића и на том као и на многим другим питањима значајан допринос познавању народа и његовог живота у Црној Гори.

¹¹ Исти, *Паштровићи*, 55.

Breda Vlahović

DWELLINGS AND CULTURE OF DWELLING
IN THE MONOGRAPHIC WORKS OF JOVAN VUKMANOVIC

Summary

In his researches and scientific studies, Jovan Vukmanovic comes to grips with the questions of material culture, social life and structure, customs as well as popular artisanship, in an equally successful and knowledgeable manner. In addition to other works, he publicised three monographs on Pastrovici, Konavli and Crmnica. Throughout these three volumes, we traced the development of his researches concerning different types of dwelling and the dwelling culture in Montenegro. The volumes provide the study of the coastal region of Montenegro, which developed under the same social and cultural circumstances. Set forth in a rich and comprehensive manner is a life of people in a given space and a broader period of time. Each of these three books is devoted to a man and the material, social and spiritual aspects of his life, illustrated by many examples of different ethnological appearances.

Descriptions of settlements, permanent as well as those of temporary character, represent and important factor in studying the culture of dwelling. Settlements found there are predominantly of a combined type, both compact and scattered, depending on the configuration of the land.

The basic type of house prevailing in these regions is a stone-made house. The development of dwelling houses is succinctly described here, beginning from the first ground level houses, over one level houses and up to the latest multi-storey buildings.

It is from the description of different items to be found in Montenegrin houses that a rather vivid picture may be created on the degree of dwelling culture and its historical development. Illustrated here is the development of some major and indispensable items, such as: a hearth, a bed, a table, chairs, bed linens, dishes, lightening etc.

Temporary settlements are given special attention and described separately. The name used for such a kind of dwellings is "katun", which consists of a room for shepherds and a livestock pen. Terminology, together with detailed descriptions, is of a particular significance for a synthetic and comparative investigation.